

Такриз

ба автореферати диссертатсияи Чумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзуи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»), ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Иқтибоси калимаву истилоҳот як ҳодисаи маъмули забон буда, ба тамоми забонҳо хос аст. Дар байни калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ иқтибосоти арабӣ мавқеи хос доранд ва як ҳиссаи муҳими захираи луғавии ин забонро ташкил медиҳад, вале, бояд таъкид кард, ки дараҷаи қорбурду истифодаи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар марҳилаҳои мухталифи ташаккули таърихӣ он яқсонӣ яқнавохт набудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши иқтибосоти арабӣ дар осори бузургтарин намояндагони адабиёти классикии тоҷикӣ фарс на танҳо барои дақиқу равшан намудани дараҷаи истифодаву ҳазмшавӣ, ташаккули сохториву маъноӣ ва хусусиятҳои услубии чунин калимаву истилоҳот мусоидат менамояд, балки баъзе паҳлуҳои муҳимму норавшани таърихи забони адабии тоҷикро то андозае ошкор менамояд. Аз ин хотир, гуфтан ҷоиз аст, ки дар забоншиносии тоҷик пажӯҳиши иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон», баррасии хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар ин асарҳо иқдоми нахустин буда, рисолаи доктории унвонҷӯ Чумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзуи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон») аз ҷумлаи яке аз аввалин қорҳои таҳқиқотӣ дар сатҳи дараҷаи докторӣ дар забоншиносии тоҷик маҳсуб доништа мешавад.

Таъкид намудан лозим аст, ки дар забоншиносии тоҷик иқтибосоти арабӣ мавриди мавриди таҳқиқ қарор ёфта бошанд ҳам, дар осори адибони ҷудоғонаи ба таври бояду шояд таҳлилу баррасӣ нагардидаанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии чунин иқтибосот дар «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ аз ҷониби диссертант саривақтӣ буда, бори нахуст ба қабатҳои луғавии чунин калимаҳои иқтибосӣ, нақши чунин вомвожаҳо дар ташаккули лексикаи диниву ирфонӣ, сермаъноӣ ташаккули маъноӣ нави калимаву истилоҳот, муродифот ва калимаҳои зидмаъноӣ осори мазкур мавриди омӯзиши амиқ қарор дода шудаанд.

Навгони илми таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки дар диссертатсия бори нахуст калимаҳои иқтибосӣ дар осори Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» аз нигоҳи лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозӣ ба таври системавӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифта, ба ҳайси таҳқиқи монографӣ бар пояи дастовардҳои забоншиносии муосир таҳлилу баррасӣ гардидааст. Ба заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои арабию тоҷикӣ дар давраҳои пеш аз пайдоиши ислом, мақому мартабаи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар марҳилаҳои гуногуни пас аз зуҳури ислом тавачҷух

зоҳир карда шуда, иқтибосоти арабии осори насрии Абдурахмони Ҷомӣ аз нигоҳи хусусиятҳои дараҷаи ҳазмшавӣ, сохтору маъно, мансубият ба ҳиссаҳои нутқ арзёбӣ гардидаанд, ки аҳаммияти илмиву амалии хос дорад. Ҷамҷунин, бори нахуст калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ ва имконоти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ мавриди васеи омӯзиш қарор дода шудааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дар диссертатсия баъзе хусусиятҳои забони насри асри XV дар мисоли асарҳои Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» ошкор ва дараҷаи қорбурди иқтибосоти арабӣ дар ин марҳилаи ташаккули таърихии забони адабии тоҷик дақиқу равшан карда шудааст. Арзиши назариву амалии таҳқиқоти мазкур боз дар он зоҳир меёбад, ки дастовардҳои илмии онро хангоми таҳлилу баррасии масоили мухталифи забоншиносии таърихӣ, маънидод намудани калимаю истилоҳоти иқтибосии арабӣ, рушду такомули роҳу воситаҳои калимасозӣ бо иқтибосоти арабӣ, доир ба сохтори маъноии истилоҳоти осори мавриди таҳқиқ истифода бурдан мумкин аст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки хулосаву натиҷаҳои онро дар бобати таълиму тадриси фанҳои лексикология, морфология, услубшиносӣ, дақиқу равшан намудани паҳлуҳои маъноиву сохтори осори бадеӣ, дар мавриди тартиб додани луғатномаҳои тафсирий, дузабона мавриди истифода қарор додан мумкин аст. Инчунин, масъалаҳои муҳими баррасишаванда ва назарияҳои пешниҳоднамудаи он бо далелу бурҳон ва дигар фикру андешаҳои судманд таҳлилу баррасӣ шудааст. Рисолаи мазкур метавонад, хангоми таълифи қорҳои илмӣ, рисолаҳои магистрий ҳамчун маводи илмии пураарзиш кӯмак расонад. Муҳтавои асосии маводи диссертатсия ва хулосаву натиҷагирӣ аз онҳо дар 2 монография, 25 мақолаи илмӣ, ки аз он 22 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидааст, дарҷ гардидааст.

Сохтори диссертатсия муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиётро дар бар гирифта, ҳаҷми он аз 404 саҳифаи чопи компютерӣ иборат аст.

Дар муқаддимаи диссертатсия роҷеъ ба аҳаммияти мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, объект ва асосҳои назариву амалии таҳқиқот, заминаҳои таҳқиқот, навгонии илмии таҳқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, мувофиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия маълумот дода мешавад.

Боби якуми диссертатсия «Аз таърихи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва сабабу омилҳои он» унвон дошта, аз панҷ фасл иборат аст. Дар зерфаслҳои он роҷеъ ба робитаи дусамта ва таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва арабӣ дар замони қабл аз пайдоиши ислом ва давраҳои мухталифи баъд аз паҳн гардидани ислом (то замони Абдурахмони Ҷомӣ) фикру андешаҳо баён карда мешавад. Гуфтан

чоиз аст, ки ин боб аҳамияти бузурги назариявӣ дошта, барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмӣ, ки ба мавқеи иқтибосоти арабӣ дар давраҳои мухталифи ташаккули забони тоҷикӣ бахшида мешаванд, ба таври васеъ истифода шуда метавонад.

Боби дуюми диссертатсия – «Хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ» ном дошта, фарогири фаслу зерфаслҳо ва бандҳои чудоғона мебошад.

Дар фасли аввали боби дуюми рисола – «Дар бораи баъзе масъалаҳои назарии иқтибоси калима» масоили назариявии иқтибоси калима ву истилоҳот мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Зерфасли аввали ин фасл – «Қабатҳои луғавии иқтибосоти арабӣ» баррасии гурӯҳҳои гуногуни иқтибосоти арабии осори мавриди таҳқиқро дар бар мегирад. Фасли дуюми боби дуум «Мавқеи калимаҳои иқтибосии арабӣ аз ҷиҳати доираи истеъмоли» унвон дошта, дар он ду гурӯҳи калимаҳо – лексикаи динӣ ва лексикаи ирфонӣ ба таҳқиқу баррасӣ фаро гирифта шудааст. Фаслҳои сеюму чоруми боби дуум мутаносибан ба нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳои луғавӣ бахшида шудаанд. Дур ин ду фасл муаллифи рисола тавонистааст, маҳорати нависандаро на танҳо дар истифодаи калимаҳои ҳаммаъно муқобилмаъни арабию тоҷикӣ, балки дар таъмини балоғати суҳан ва рангинбаёнӣ образнокӣ нишон диҳад.

Боби сеюми диссертатсия «Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ» номгузори шудааст, ки фарогири панҷ фасл аст. Дар фаслҳои ин боб масоили назарии калимасозӣ, имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пасвандҳо, пешвандҳо, бо пасванду пешвандҳо ва имконоти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ баррасӣ гардидааст.

Хулосаҳо ва масъалаҳои вобаста ба таҳқиқи диссертатсионӣ аз тарафи муаллифи рисола дар конференсияҳои сатҳи мухталиф, аз ҷумла дар конференсияҳои байналмилалӣ чумхуриявӣ ва дар семинарҳои донишгоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, нуктаҳои асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқ дар 2 монография ва 25 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 22 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Ҳамчунин дар баробари масоили марбут ба имконоти луғавию маъноӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ «Нафаҳот-ун-унс» ва «Баҳористон» бо роҳи воситаҳои мухталиф таркиб ёфтани чунин иқтибосот аз нигоҳи назарӣ амалӣ ба таври хеле дақиқ мавриди таҳлил қарор гирифта, маънои луғавии онҳо таҳқиқ ва ҷанбаҳои бисёр печидаву норавшани он нишон дода шудааст.

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳои аз таҳқиқ бадастомада дар 33 банд ҷамъбаст шуда, дастовардҳо, натиҷаву арзиши таҳқиқ ва моҳияти мавзӯи таҳқиқоти мазкур зикр ёфтааст. Дар баробари ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқ, барои истифодаи амалии онҳо низ тавсияҳо пешниҳод гардидааст.

Рӯйхати адабиёт дар асоси меъёр ва талаботи ҷорӣ мурабтаб гардидааст. Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои нашрнамудаи унвонҷӯ фарогири мазмуну муҳтавои диссертатсия мебошад. Манти русии автореферат бо матни тоҷикӣ он мувофиқат менамояд.

Диссертатсия дар асоси методҳои маъмули таҳқиқи забоншиносӣ – таҳлили муқоисавӣ, сохторию семантикӣ, семантикию услубӣ, синхронию диахронӣ, муқоисавию таърихӣ таълиф гардидааст.

Дар баробари ҳамаи ин дастовардҳо дар диссертатсия баъзе ғалатҳои камбудихо ҷой доранд, ки чанде аз онҳоро ба хотири беҳбудии рисола пешниҳод менамоем:

1. Ба назар мерасад, ки маводи фасли 4-уми боби сеюми рисола, ки – «Калимасозии иқибосоти арабӣ бо пасванду пешвандҳо» унвон дорад, хеле кам мебошад. Аз ин рӯ, бо фасли сеюми ҳамин боб муттаҳид кардани он салоҳ доништа мешавад.

2. Дар баъзе мавридҳо хулосаву натиҷагириҳои муҳаққик дар диссертатсия ба таври умумӣ оварда шудаанд.

3. Ҷо-ҷо қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва мавридҳои гузоштани аломатҳои китобат риоя нагардидааст.

Эродҳои зикршуда моҳияти илмии диссертатсияро кам намеkunанд ва ислоҳшавандаанд.

Аҳаммияти таҳқиқ, навгониҳои илмӣ ва арзиши диссертатсияро ба назар гирифта, метавон чунин хулоса кард, ки диссертатсияи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ ва калимасозии иқибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ун-унс» ва «Баҳористон») таҳқиқоти анҷомёфта буда, ба талаботи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст ва муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мебошад.

Доктори илми филология,
профессори кафедраи забони
тоҷикии МДТ «Донишгоҳи
давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абуалӣ ибни Сино»

Қосимов О. Ҳ.

Сана: 03.12.2022

Суроға: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 139;
тел.: 93 769 33 33; 907 76 44 21;
E-mail: olimjon@yandex.ru

имзои/подпись	<i>O. X. Kosimov</i>
ТАСДИҚ МЕНАМОЯМ/ЗАВЕРЯЮ САРДОРИ БАХШИ КАДРИИ ҒРК/ НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА КАДРОВ УРК	
“ ”	20 с/г